

Етнокультурне буття, духовність і світогляд селянства

С.О. Білан

РОЛЬ ХАТ-ЛАБОРАТОРІЙ У ПІДНЕСЕННІ РІВНЯ АГРАРНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА У ПЕРЕДВОЄННУ ДОБУ

Важливими стратегічними напрямками розвитку сільського господарства і всього агропромислового комплексу України є науково-дослідний прогрес, який дозволяє вести безперервне оновлення виробництва на основі освоєння досягнень науки і техніки. Однак відомо, що цінність науково-дослідницької діяльності полягає в тому, що її результати знаходять своє втілення у практиці виробництва.

У цьому контексті особливого інтересу набуває створення та діяльності хат-лабораторій у 30-х рр. ХХ ст., які стали одним із основних центрів впровадження аграрної науки і передового досвіду в сільськогосподарське виробництво, зразком самоорганізації українського населення, могутнім джерелом активного розвитку аграрної освіти та відіграли провідну роль у підвищенні агротехнічних знань українських селян у передвоєнний період.

Невід'ємною складовою вітчизняної аграрної освіти є творчий спадок науково-дослідних та культурно-просвітницьких організацій, діяльність різних сільськогосподарських товариств, об'єднань, організацій, установ та закладів, що діяли в Україні. Послідовний аналіз та вивчення різних аспектів становлення та розвитку закладів і установ аграрної освіти та науки в Українській СРС здійснили Ю. Геренрот, Ю. Дячина, К. Іванович, С. Коломієць, І. Нікітін, Н. Падун, Н. Талалуєва, В. Уваров, І. Фареній та ін. Однак названими дослідниками відображено лише окремі історичні аспекти формування системи аграрної освіти та науки, здебільшого розкрито процеси її зародження і формування в умовах радянської моделі розвитку сільськогосподарського виробництва.

Наявна література не дає повного уявлення про нормативну базу, етапи, типи, напрямки та організацію діяльності аграрних навчальних закладів та науково-дослідних установ України у 30-х рр. ХХ ст., що охарактеризувались відновленням командно-адміністративних методів управління аграрним сектором, змінами у формах власності та господарювання, соціально-економічними перетвореннями та зміною статусу українського селянства.

У зв'язку з цим, метою нашої статті є аналіз та висвітлення діяльності колгоспних хат-лабораторій як однієї з нетрадиційних форм піднесення аграрної культури та культурно-технічного рівня українського селянства в період зміцнення колгоспного ладу та їх впливу на розвиток продуктивних сил сільського господарства Української СРС впродовж 30-х рр. ХХ ст.

Трансформації аграрної сфери та певні досягнення у галузі сільського господарства наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. вимагали удосконалення великого колективного господарства на основі використання сільськогосподарської науки, що зумовило становлення та розвиток сільськогосподарських наукових установ та різнорівневих аграрних навчальних закладів України. Ідею впровадження нової форми поширення сільськогосподарських знань серед населення сільських територій Української СРР та опанування аграрної культури у вигляді створення колгоспних хат-лабораторій висунув секретар ЦК КП(б)У П. Постишев на другій конференції робсількорів Харківської області 20 березня 1934 р. [9, 5]. Перша в Україні хата-лабораторія була створена в колгоспі ім. Г. Петровського Кременчуцького району менше ніж через місяць після виступу П. Постишева. Її організатором став колгоспник О. Курносенко, який успішно проводив експерименти зі снігозатримання, що сприяло збільшенню врожайності озимини на 30 % [1, 26].

Пізніше організація колгоспних хат-лабораторій в Україні набрала масового характеру. У доповідній записці Наркомзему УСРР ЦК КП(б)У від 16 травня 1934 р. проаналізовано перший досвід діяльності колгоспних хат-лабораторій в республіці, а в серпні 1934 р. їх уже налічувалось 2801, жовтні 1934 р. – 3912, лютому 1935 р. – 5270. Наприкінці 1935 р. в Україні вже діяло 8822 хати-лабораторії – майже в кожному четвертому колгоспі [9, 29].

На початку виникнення колгоспних хат-лабораторій Наркомзем УСРР у наказі від 7 серпня 1934 р. запропонував районним земельним відділам і політвідділам МТС очолити цю роботу, забезпечити широке розгортання їх діяльності, надавати систематичну допомогу і консультації кваліфікованих працівників. Наказ також наголошував на тому, що „... основним методом керівництва роботою хат-лабораторій є обмін досвідом їх роботи і найширше використання її наслідків усіма колгоспами...”, а також закликав „... приділяти більше уваги пересвірці нових агрономічних і зоотехнічних заходів, намічених до впровадження у колгоспах, через хати-лабораторії” [6, 138].

Далі Наркомзем УСРР і Політсектор МТС рекомендували організувати не менше однієї зразкової хати-лабораторії в районі діяльності МТС. Земельним органам і МТС пропонувалося в серпні

1934 р. провести короткострокові курси для керівників хат-лабораторій, водночас забезпечити систематичне підвищення їх кваліфікації і колгоспного активу, який брав участь у дослідній роботі. Наркомзем УРСР і Політсектор МТС зобов'язали районні земельні відділи та директорів МТС не пізніше 10 серпня 1934 р. визначити оплату завідуючим хатами-лабораторіями в трудових, зобов'язавши правління колгоспів проводити їх систематичне нарахування.

Протягом 1935-1936 рр. у хатах-лабораторіях навчалось 100 тис. осіб, як зазначав П.П. Постишев у доповідній записці „Про роботу хат-лабораторій” від 10 лютого 1935 р., „... хати-лабораторії виявились для широких колгоспних мас надзвичайно життєвою і зрозумілою формою опанування сільськогосподарської техніки та агрокультури. Сотні хат-лабораторій за короткий період діяльності добились помітних успіхів – стали організуючими центрами колгоспного досвіду, дослідництва, боротьби за оволодіння агротехнічними знаннями, впровадження новітніх досягнень сільськогосподарської науки, узагальнення та розповсюдження позитивного досвіду колгоспного виробництва ...” [2, 40].

Для надання допомоги хатам-лабораторіям РНК УСРР у постанові „Про стан хат-лабораторій в УСРР і заходи щодо їх зміцнення” від 25 листопада 1935 р. запропонував Наркомзему УСРР забезпечити їм методичну допомогу сільськогосподарських науково-дослідних інститутів і дослідних станцій шляхом налагодження зв'язку кожного з них з певною кількістю хат-лабораторій. У постанові зазначалося, що „проведення дослідів хатами-лабораторіями повинно здійснюватися на полях загальних колгоспних посівів, а в разі потреби для цього мають виділятися особливі дослідні ділянки” [3, 6].

Хати-лабораторії організовувалися за рішенням загальних зборів колгоспників. Правління відводило для них приміщення, забезпечувало його обслуговування і надавало кошти на обладнання, літературу, навчальні посібники тощо. Дослідна робота хати-лабораторії тісно пов'язувалася з завданнями колгоспу та його виробничим планом, окремі її завдання включались у виробничі плани бригад.

У кожній хаті-лабораторії повинен був бути куточок бджільництва, який працював під керівництвом інструктора з найближчої дослідної пасіки. Науково-виробничий контроль хати-лабораторії насамперед був спрямований на здійснення допомоги колгоспній пасіці. Наприклад, в хаті-лабораторії проводилися аналізи меду, воску, бджіл на зараженість нозематозом, фенологічні та метеорологічні спостереження, обстеження медоносної рослинності тощо. Для проведення цих робіт хати-лабораторії забезпечувались найближчими дослідними станціями і ветеринарними та бактеріологічними лабораторіями необхідним устаткуванням – мікроскопами, термометрами, хімічним посудом та реактивами [1, 32]. Враховуючи, що ряд колгоспів не мали можливості фінансувати придбання обладнання для хат-лабораторій, Наркомзем УСРР і Політсектор МТС пропонували поставити питання перед райвиконкомами про виділення коштів з місцевого бюджету.

Хати-лабораторії за своєю структурою, обладнанням, характером і якістю роботи були дуже

різними. Як правило, їх робота проводилась у трьох основних напрямках: 1) проведення різноманітних дослідів, яких вимагали практика колгоспного виробництва, а також за тематикою дослідних станцій та науково-дослідних інститутів; 2) здійснення науково-виробничого контролю; 3) аналіз якості агротехнічного і зоотехнічного навчання колгоспників.

Багато хат-лабораторій стали справжніми сільськогосподарськими дослідними центрами. Так, у хаті-лабораторії колгоспу „Жовтень” Кам'янського району на Київщині, організованій в червні 1934 р., було організовано садово-городній відділ та відділи рільництва, захисту сільськогосподарських рослин, технічних культур, тваринництва і бджільництва. Вона мала власну бібліотеку та лабораторне обладнання (вагу, барометр, пурку – хлібну вагу для визначення складу зернових культур). Роботою хати-лабораторії керувала рада з 10 чоловік, до складу якої входив завідуючий І. Кикоть та 9 колгоспників-ударників. Актив хати-лабораторії не обмежувався членами ради, 65 колгоспників-активістів допомагали хаті-лабораторії вивчати вплив агротехнічних заходів на врожайність на всіх полях колгоспу та систематично поповнював колекції новими видами шкідників, бур'янів тощо. Хата-лабораторія проводила досліди з яровизації цукрових буряків і довела, що посів цукрових буряків яровизованим насінням дає врожай 210 ц з га, а неяровизований посів – лише 134 ц з га, тобто на 76 ц менше. Досвід цієї хати-лабораторії та інших став підставою для Наркомзему УСРР, який запланував 11 тис. га яровизованих посівів цукрових буряків на 1936 р. [8, 24-25].

Плідно працювала хата-лабораторія колгоспу „12 років Жовтня” Софіївського району на Дніпропетровщині, яку очолював дослідник П. Литвиненко. Актив хати-лабораторії складався з 30 чоловік, серед яких були бригадири, ланкові, працівники тваринницьких ферм, городники, комсомольці і вчителі шкіл, які виконували конкретні доручення. Хатою-лабораторією було організовано рільничий, тваринницький і городницький гуртки, які не лише проводили заняття з колгоспниками, а й займалися дослідництвом у галузі картоплярства [8, 32].

В архівних документах можна знайти безліч аналогічних прикладів, які свідчать про те, що за невеликий період існування хати-лабораторії провели значну дослідницьку роботу в різних галузях сільського господарства. Крім проблем землеробства, вони займалися і питаннями тваринництва, зокрема годівлею худоби, виведенням нових порід високопродуктивних тварин, аналізом кормових культур і підвищенням їх урожайності.

Слід зауважити, що хати-лабораторії не лише провадили дослідницьку роботу, а й займалися впровадженням досягнень сільськогосподарської науки. Так, постановою РНК СРСР від 29 червня 1937 р. „Про заходи щодо поліпшення насіння зернових культур” передбачався перехід на нову систему виробництва сортового і елітного насіння. Всім, без винятку, колгоспам і радгоспам пропонувалося перейти до посіву сортового насіння, відібраного хатами-лабораторіями на насінневих ділянках. Крім того, колгоспи за договором з Головним сортовим управлінням Наркомзему УРСР повинні були розмножувати отримане від державної селекційної

станції елітне насіння спочатку на насінневій ділянці хати-лабораторії, а потім на загальних посних площах господарства. Нові сорти одержували остаточну оцінку тільки після трирічного випробування на державних сортовипробувальних ділянках, розташованих у різних ґрунтово-кліматичних зонах країни і створених, як правило, на колгоспних полях хатами-лабораторіями. Така система випробування давала найбільш повну характеристику як позитивних якостей, так і недоліків нового сорту [4, 23].

Великим досягненням хат-лабораторій стало навчання тисяч дослідників та стахановців сільського господарства. Лише за 1935 р. в агрозоотехгуртках, організованих при хатах-лабораторіях, пройшли навчання понад 100 тис. колгоспників. В цих гуртках навчалися такі відомі майстри високих урожаїв як Х. Байдич, М. Глоба, М. Гнатенко, М. Демченко, Г. Кошова та ін. [7, 218].

З метою обміну досвідом роботи та винахідницької діяльності 2-5 березня 1936 р. в Києві відбулась нарада завідуючих хатами-лабораторіями України, де взяли участь близько 700 делегатів. Учасники наради заслухали й обговорили дві доповіді: наркома земельних справ УРСР Л. Паперного „Про підсумки роботи і завдання хат-лабораторій” та академіка Т. Лисенка „Про роботу науково-дослідних інститутів з хатами-лабораторіями”.

Нарада прийняла постанову, яку потім затвердив ЦК КП(б)У і уряд УРСР, де відзначалось, що за два роки існування хати-лабораторії провели велику роботу з впровадження в колгоспне виробництво нових методів і прийомів агротехніки та підвищення рівня агротехнічних знань колгоспників. Разом з тим, відмічався ряд організаційних недоліків, що негативно впливали діяльність колгоспних хат-лабораторій (недосконале керівництво районних земельних відділів та МТС; недостатній зв'язок з науково-дослідними інститутами і дослідними станціями; відсутність необхідного обладнання; несвоєчасність підвищення кваліфікації завідуючих хатами-лабораторіями і ознайомлення їх з основами дослідницької справи) [5, 78-79].

На нараді було прийнято рішення про організацію в кожній області при науково-дослідних інститутах і дослідних станціях 1-2 місячні курси для спеціальних груп з учнів районних колгоспних шкіл, агрономів і зоотехніків, колгоспного активу з особливою програмою навчання з метою підготовки нових кадрів хат-лабораторій, підготувавши в них у 1936 р. не менше 500 осіб.

Отже, колективна система ведення господарства визначила перспективи розвитку сільськогосподарського виробництва України на тривалий період. У процесі нагромадження в аграрній науці та практиці нових даних і досягнень науково-технічного прогресу, вона, безсумнівно, удосконалювалася, поповнювалася новітніми рекомендаціями, а також передбачала та зумовлювала об'ємне і планомірне впровадження у виробництво наукових методів ведення землеробства і тваринництва, перехід від застосування окремих прогресивних прийомів до комплексного їх впровадження шляхом використання нових нетрадиційних форм.

Принципово новим підходом до впровадження наукових розробок у сільськогосподарське виробництво в досліджуваний період стала організація

хат-лабораторій, робота яких сприяла підвищенню рівня агротехнічних знань колгоспників, наукової організації сільськогосподарської праці та культури колгоспного виробництва у основних аграрних та допоміжних галузях. Крім того, значна частина хат-лабораторій стали не лише центрами агрокультури та впровадження науки і передового досвіду в колгоспне виробництво, а й загальної культури українського села у 30-х рр. ХХ ст., оскільки водночас з роботою гуртків, вони організовували читання лекцій та проведення бесід на актуальні для досліджуваного періоду теми та із зростанням їх кількості збільшувалась й чисельність сільських бібліотек та читальних залів.

Актуальними напрямками подальшої розробки окресленої проблеми є аналіз процесу поширення агрокультурних знань серед та розвитку аграрної освіти і науки України, обґрунтування їх періодизації та основних етапів, а також узагальнення методів і форм впровадження наукових розробок у сільськогосподарське виробництво впродовж радянського періоду.

1. Геренрот Ю. *Перша хата-лабораторія // Партробота в колгоспі. – 1934. – № 4.*

2. Дячина Ю. *Справа кожної партійної організації (про хати-лабораторії) // Партробота в колгоспі. – 1936. – № 5-6.*

3. Никитин И.Л. *Справочник о научно-исследовательских учреждениях по сельскому хозяйству. – М.: Политиздат, 1939.*

4. *Работа хаты-лаборатории: Примерный тематический план колхозного опытничества. – Ростов на Дону: б/и, 1946.*

5. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. Р-27. – Оп. 10. – Од. зб. 81. – Арк. 1-83.*

6. *ЦДАВО України. – Ф. Р-27. – Оп. 14. – Од. зб. 196. – Арк. 1-219.*

7. *ЦДАВО України. – Ф. Р-27. – Оп. 14. – Од. зб. 306. – Арк. 129-312.*

8. *ЦДАВО України. – Ф. Р-27. – Оп. 14. – Од. зб. 692. – Арк. 12-37.*

9. *ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Ч. IV. – Од. зб. 6493. – 175 арк.*

Л.В. Губицький, Г.М. Мельник

ЦЕРКОВНЕ ЖИТТЯ СЕЛА ЖЕЖЕЛІВ (КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

Актуальність дослідження церковного життя викликана спробою знайти аналогії до вирішення складних суспільних проблем як минулого, так і сучасного. Останніми роками з'явилися дослідження, автори яких поставили собі за мету проаналізувати зміни у становому суспільстві ХІХ ст., зокрема, умови адаптації православного населення новоприєднаних земель Російської імперії до загальноімперського життя, у тому числі Правобережної України [1, 2, 3, 4, 5, 6]. Метою статті є аналіз структури взаємовідносин кріпаків, а згодом вільних селян-власників й священства церковнослужителів, міра їх підпорядкування загальним законам станового суспільства, глибинні процеси на найнижчих щаблях.

Фактичний матеріал, представлений в фондах Центрального державного історичного архіву у м. Києві (далі – ЦДІАУ в м. Києві), Державного архіву